

УДК 316.6

Сергій ФАРИНА

м. Київ

Духовні цінності як домінанта поведінки особистості в кризових умовах

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень зроблено висновок про те, що різнополярні тенденції розвитку українського суспільства на зламі століть значно ускладнюють вирішення виховних завдань. Разом з тим, тільки високодуховна особистість може гармонізувати свої потреби і суспільні інтереси. З цих позицій розглянута система цінностей, що склалася в суспільстві, її структурно-ієрархічна побудова, проаналізовані джерела формування та закономірності розвитку такого духовного феномену, як виховний ідеал. Досліджуються шляхи відродження національних ідеалів та формування нових цінностей життя і культури, які збагачують духовний потенціал нації і кожного українця.

Чи не занадто високу ціну платить українська нація за незалежність? Це болюче питання хвилювало кожного з нас в дні святкування 10-ї річниці державного суверенітету України. Жахливий спад вітчизняного виробництва, безробіття й зубожіння, невідповідність життєвих стандартів загальноприйнятим міркам – все це викликає постійний стрес, в умовах якого живе переважна більшість співгромадян. І це не випадково, бо ж йдеться про стрімку зміну звичного способу життя, різке скорочення можливостей у задоволенні власних потреб, відсутність визначеності щодо свого майбутнього. В умовах кризових реалій соціокультурні тенденції суспільного розвитку руйнують духовний світ особистості.

Для колишніх “коліщаток” тоталітарної системи видаються актуальними слова Е.Фромма: “Втративши своє визначене місце в цьому світі, людина втратила й відповідь на запитання про сенс її життя, і на неї напав сумнів: хто вона, для чого вона живе? Їй

загрожують потужні сили – капітал і ринок, її взаємини із співбраттями, в кожному з яких вона бачить конкурента, набули характер відчуженості і ворожості. Людина вільна – це означає, що вона одинока, ізольована, їй загрожують з усіх боків”.¹ Безпорадність породжує відчуття глухого куту, а це, у свою чергу, – зневіру в проголошені у суспільстві цінності.

Неважко передбачити поведінку людини, яка опинилася у ціннісному вакуумі. Керуючись глибинними генетичними й соціокультурними кодами, зокрема, архітипом спілкування з авторитетною особою, вона несвідомо виходить на пошук захисника чи рятувника, щоб перекласти непідйомний тягар своїх розчарувань, проблем та фобій на сильнішого. Девальвація проголошених на початку державної незалежності України ідеалів демократичного суспільства сьогодні активно експлуатується певними політичними силами, які насаджують у громадській свідомості такі стереотипи: ринок – це безробіття, економічний хаос та соціальна несправедливість; демократія – пустобрехливість і загальна безвідповідальність. І навпаки, “радянський соціалізм” – це порядок, впевненість у майбутньому, соціальна захищеність кожної людини. Виникла реальна небезпека, що застарілі (а здебільшого й шкідливі) постулати можуть бути поширені в українському суспільстві на початку XXI століття.

Історія свідчить: економічну кризу можна подолати за рахунок інвестицій, запровадження новітніх технологій та ефективною податковою системою. Але цивілізаційний поступ суспільства залежить, насамперед, від стану його духовності –

---

¹ Фромм Э. Бегство от свободы: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. П.С.Гуревича. – М.: Прогресс, 1989. – С. 62.

специфічно людської якості, що характеризується усвідомленням єдності буття і зумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього і зовнішнього світу. Високодуховною людина становиться в процесі вільного й усвідомленого опанування духовними цінностями – “витворами людського духу, що зафіксовані у здобутках науки й культури”.² Тобто проблема духовності полягає не лише у визначенні вищого рівня освоєння людиною свого світу, це вічна проблема виходу особистості за межі емпіричного буття, сходження на вершини кращих духовних надбань людства.

Емпіричне буття особистості визначається її потребами, під якими ми розуміємо певний стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь і залежність від об’єктивних умов. Розрізняють потреби біологічні (матеріальні, вітальні), які властиві всім живим організмам, та потреби соціальні (надвітальні), що мають суспільно-історичний характер. В умовах соціально-економічної кризи більшість населення України болісно відчуває неможливість задоволення саме первинних потреб, а це, як стверджує А.Маслоу, може заблокувати всі інші мотиви поведінки людини, деформує її соціальне самовідчуття.³ “Какая честь, когда нечего есть!” – ця російська приказка виразно розкриває психологічний стан людини, що опинилася в глухому економічному куті.

Протиріччя між власними потребами та об’єктивними умовами життєдіяльності особливо болісно відчуває українська молодь. За даними Національного інституту стратегічних

---

² Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 106.

³ Ньюстром Дж., Девис К. Организационное поведение / Пер. с англ. под ред. Ю.Н.Кантуревского. – СПб: Изд-во «Питер», 2000. – С. 114.

досліджень, тільки 20% юнаків та дівчат гарантовано вирішують головну стартову проблему – вони без особливих труднощів можуть отримати відповідну освіту і знайти цікаву, добре оплачувану роботу. Чотири п'ятих не відчують себе впевненими у власному майбутньому і готові віддати долю на поталу житейської стихії. 1/5 і 4/5 – це трагічне співвідношення.

Разом з тим, зазначене протиріччя спонукає більшість молодих українців до активних дій. Як свідчать дані проведеного нами соціологічного дослідження серед студентів кременчуцьких вузів, працювати в приватній фірмі або “відкрити свою справу” налаштовано майже 60% респондентів проти 12%, що обрали державні підприємства. Всі інші, а це більше чверті учасників, життєву долю пов'язують з роботою чи навчанням виключно за межами України. Це характеризує посилення розбіжностей між потребами молоді та суспільними інтересами. Тільки реальні гарантії економічної свободи особистості сприяють вдосконаленню її потреб, коли на зміну “потребам тіла” приходять надвітальні “потреби часу” – потреби в забезпеченні суспільного прогресу, тобто соціальні потреби.

Соціальні потреби менш всього орієнтують людину на споживання конкретних речей, вони стимулюють розбудовчі форми громадської активності, різного роду інновації, що ведуть до змінювання або зміцнення усталених форм життя. Саме на цих засадах розвиваються соціальні потреби особистості: у зажаданості, належності, повазі і статусі, соціальній самоактуалізації тощо. На жаль, пануючі в сучасному українському суспільстві спотворені моральні стандарти призводять до духовної руйнації особистості. Так, всього 12% опитаних студентів визначають суспільну користь своєї майбутньої діяльності як головний мотив фахової підготовки, а лише чверть бачать в ній засіб морального вдосконалення. Про готовність пожертвувати власним добробутом заради процвітання суспільства заявила лише п'ята частина

респондентів. Бачимо, що “душі чудові поривання” під тиском загальних негараздів сьогодні виходять із вжитку.

В умовах первісного накопичення капіталу безладдя, хаос та корупція, що вкорінилися в соціально-економічні відносини, спокушають людину відмовлятися від служіння багатотисячним істинам Правди і Добра. Більшість юнаків та дівчат не виявляють негативного ставлення до порушення моральних норм заради забезпечення “місця під сонцем”. Такому спотвореному в молодіжній свідомості явищу сприяють численні викривання кримінальної поведінки вітчизняних можновладців. “Від простої людини в нашій державі мало що залежить” – така думка третини учасників дослідження. 24% відзначають, що в Україні немає ні політиків, ні громадських організацій, спроможних виправдати народну довіру, майже стільки вважають керівників держави непорядними людьми. Лише 14% опитаних студентів не втратили оптимізму і вірять у можливість змінити суспільне (а значить, і своє) життя на краще.

Ці дані збігаються з результатами подібних досліджень, проведених в інших регіонах України. Їх аналіз свідчить про масштаби духовної кризи, яка вразила націю, тому першочерговою задачею є духовне відродження суспільства на основі цінностей, що відповідали б кращим національним традиціям та перспективам цивілізаційного поступу. Світ цінностей – це, насамперед, світ культури в широкому розумінні цього слова. Це ціннісні стимули, без яких не буде ні подвигу, ні розуміння суспільних інтересів, ні справжнього самоствердження особистості. Тільки людина, що діє в ім’я обраних цінностей, може бути виразником суспільних потреб та інтересів. Отже, не декларовані, а вільно і свідомо обрані кожним громадянином цінності забезпечують духовний прогрес суспільства.

Що ж таке цінності? Чому саме вони є орієнтирами духовного розвитку особистості й людства в цілому? Відповіді

на ці запитання містяться у філософських творах різних часів і народів. З позицій сучасної науки цінність – це “духовне формоутворення, що існує через моральні та етичні категорії, теоретичні системи, утопічні образи, суспільні ідеали тощо, і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння”.⁴ Цінності не являють собою ні фізичної, ні психічної реальності – це сфера суб’єктно-об’єктних відносин, де суб’єктом виступає людина або соціальна група, а об’єктом – усвідомлена значущість певного предмета чи явища, її відповідність вищим цілям суб’єкту.

Результати досліджень свідчать, що ціннісне відношення спочатку виникає в процесі практичної життєдіяльності людей і дійсно детерміноване їх потребами. Так формуються утилітарні цінності, основною рисою яких є визначена суб’єктом корисність предметів і явищ матеріального світу. Корисність як цінність емпіричної свідомості (наприклад, життєвий успіх, корисне знайомство) являє собою відносну цінність, відрізняючись від цінності абсолютної (добро, істина). Так, в тоталітарних соціальних системах насаджуються лише ті цінності, які задовольняють політичні й економічні потреби правлячої верхівки. Зокрема, крилатий ленінський вислів “Морально все, що служить на користь диктатурі пролетаріату” чітко характеризує утилітарний підхід до цінностей в радянському суспільстві.

В міру того, як збагачується духовність особистості, вона сприймає цінності більш високого порядку, що мають відносну автономію і їх не можна вивести на даний момент

---

⁴ Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і укладання В.П.Андрущенко, М.І.Горлач. – Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. – С. 386.

функціонуючого буття. Духовні цінності є згустком, підсумком історичного досвіду людства. Як зазначають В. Шинкарук і О. Яценко, “цінності Добра і Краси, справедливості, свободи вистраждані людством на протязі всієї історії. І як такі, підіймаються над поточною практикою, незалежні від неї”.⁵ І коли йдеться про детермінуючу дію цінностей, зовсім байдуже, реальні вони чи не реальні за своїм об’єктивним змістом. Тут вирішальне значення має те, чи сприйняті вони або відхилені суб’єктом, якому адресовані.

Отже, маємо підстави назвати цінністю деяку досконалість, ідеальну модель, деяке “як мусить бути”, те, що спрямовує будь-яку людську дію. Е. Агацці пояснює правомірність такого підходу двома обставинами: “1) оцінюючи людські дії, ми звичайно вдаємося до термінів “добре” і ”погане”, які самі по собі є найбільш загальними й типовими ціннісними предикатами; 2) ми визначаємо ступінь цінності в залежності від її знаходження від конкретної досконалості”.⁶ Таким чином, людська поведінка підлягає оціночним судженням тому, що вона ціннісно орієнтована. Навіть на рівні елементарних дій людську поведінку спрямовує не стільки відчуття голоду (потреба в їжі) як таке, а визнання з боку певного соціуму правомірності такого відчуття та припущення відповідних форм його задоволення, а це визначає регулюючу функцію цінностей.

Сучасні дослідження з проблем аксіології (теорії цінностей) стверджують, що будь-яка соціокультурна система поєднає цінності двох порядків: цінності-цілі та цінності-засоби. Відомо,

---

⁵ Шинкарук В.И., Яценко А.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. – К.: Политиздат Украины, 1984. – С. 167.

⁶ Агацци Э. Человек как предмет философского познания // О человеческом в человеке / Под общ. ред. И.Т.Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – С. 66.

що наші цілі є духовним утворенням, ідеальним образом, суб'єктивною формою майбутнього результату діяльності. На думку грузинського філософа Г. Чавчавадзе, “існують безумовні цінності-цілі, що стоять перед людиною як категоричні вимоги і є мірилом всіх інших цінностей”.⁷ До них відносяться абсолютні цінності індивідуального і суспільного життя: добро – моральний абсолют, гармонія – духовний абсолют, краса – естетичний абсолют тощо. До цінностей же другого порядку відносяться засоби реалізації цінностей-цілей. Мета не може виправдовувати засоби, вона визначає їх – так коротко можна сформулювати співвідношення цінностей-цілей та цінностей-засобів.

Тому є важливим розмежування духовних цінностей за певними критеріями. Відомий фахівець з теорії виховання Л. Аза, наприклад, виділяє два полюси ціннісного відношення людини до світу: **предметні і суб'єктні** цінності. Причому перші виступають як його об'єкти (предмети потреби у вигляді прагнень і переваг), а другі – як відбиття цього відношення, де інтереси і потреби перекладені на мову ідеального та уявного.⁸ Тоді предметні цінності виступають об'єктом оцінки, а суб'єктні – її критерієм. Так, оцінюючи самопожертвування російських революціонерів-терористів кінця ХІХ століття з вузьокласових пролетарських позицій і навпаки – з позицій християнської заповіді “Не вбивай!”, можна дійти до протилежних висновків.

При класифікації цінностей також треба враховувати й те, хто є їх суб'єктом, кому належать відповідні ціннісні уявлення, котрі ми розглядаємо як збережений і відтворений у свідомості чуттєво-наочний образ раніше сприйнятих цінностей. У цьому

---

⁷ Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности. – Тбилиси: Мециераба, 1984. – С. 29.

⁸ Аза Л.А. Воспитание как философско-социологическая проблема: Методологический аспект. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 33.

аспекті можна виділити ціннісні уявлення: а) людства в цілому; б) конкретних суспільних систем, соціальних прошарків, малих груп; в) особистості. Кожен з перелічених суб'єктів відрізняється особливими потребами та інтересами, виконує особливу роль у загальній системі соціальної діяльності та виробляє власні критерії оцінки навколишнього світу. Більш того, кожен суб'єкт наповнює певним ціннісним змістом предмети і явища, стан і процеси, визначає специфічні ціннісні орієнтири своєї активності.

Але як уникнути шляху до пекла, вимощеного добрими намірами? З позицій аксіології відповідь на це запитання досить проста і однозначна. В складних умовах сьогодення потрібно визначати власні цілі на основі вищих духовних цінностей, відбираючи для їх досягнення адекватні засоби. Зокрема, критерієм високоморальної поведінки є “золоте правило” християнської етики: “Отже, все, чого бажаєте, щоб вам робили люди, так і ви робіть їм”.⁹ Відтак, цілі й наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування в світі й опори для особистісного самовизначення.

Наведений концептуальний висновок визначає ієрархічно-системну будову цінностей, яка розроблена в працях Г. Ващенко, О. Вишневського, В. Яніва та інших дослідників цієї проблеми. Така будова цінностей зорієнтована на критерій сфери їх застосування, отже, можемо виділити п'ять сфер застосування цінностей і на їх основі визначити п'ять груп цінностей:

1. **Абсолютні цінності**, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування. Категорії: людина, благо, істина, добро, гармонія – це скрижалі, на які спирається буття всього людства. Тому до абсолютних відносимо, насамперед,

---

⁹ Новий завіт Господа нашого Ісуса Христа. – Львів, 1992. – С. 15.

загальнолюдські цінності, джерелом яких є кращі витвори людського духу, що витримали випробування часом. Зокрема, це гуманістичні цінності, сутнісний зміст яких характеризує сприйняття людини як вищої цінності і самоцінності, “міри всіх речей”, а також визнання того факту, що людство являє собою єдиний взаємопов’язаний організм, де кожна особистість відіграє неповторну роль.

Розглядаючи загальнолюдські цінності як абсолюти людського духу, зазначимо, що ціннісні уявлення можуть змінюватися відповідно до історичного часу, епохи, розвитку культури. Так, О. Кульчицький виділяє основу мінливого буття людства – зміну “героїчної форми життя” (*Vita heroïka*) “анабіотичним станом” (*Vita minima*) і навпаки. На його думку, зазначені зміни були результатом перемін у ціннісному світосприйнятті.¹⁰ Але історичність є лише вираз абсолютності, що виявляється у різних формах ціннісного тлумачення реальних фактів і явищ.

До абсолютних відносимо й *релігійні* (у нашому випадку християнські) цінності. Їх джерелом є книги Святого Письма, перш за все – Євангеліє та Апостольські послання, де визначається тріада ціннісних абсолютів для кожного християнина – Віра, Надія, Любов. Ці категорії взаємопов’язані і не можуть існувати одне без одного. Саме на них базується феномен “пристрасної духовності”, яким сучасні богослови визначають істинне служіння Царству Божому. Абсолютні для віруючих релігійні цінності ніколи й ні за яких умов не змінюються. Християнська етика вимагає беззастережного прийняття проголошених догматів.

---

¹⁰ Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук / Матеріали упорядкував і здійснив наук. редакцію Анат. Карась. – Мюнхен-Львів, 1995. – С. 153.

2. Національні цінності українського народу – виростають з його традицій та звичаїв, відбиваються у народних піснях, прислів'ях, творах літератури, мистецтва. Вони формуються в органічній єдності з загальнолюдськими й релігійними цінностями і в своєму розвитку збагачують їх. Такі категорії, як *національна ідея, рідна мова і культура, державність*, створюють неповторність соціально-політичного та духовного життя українського народу. Свідомий патріот-українець, зокрема, ніколи не зазіхатиме на територію та державний устрій сусідів, в той же час великодержавницькі настрої ще не викорінилися із суспільної свідомості певної частини росіян.

Серед узагальнених національних рис типового українця можна визначити: лагідність, щирість, дотепність і жартівливість, працьовитість і витримку. Все це поєднується з високою емоційністю, чутливістю й ліризмом, що виявляється в естетизмі українського народного життя, у своєрідному гуморі, в концентрованій спрямованості на самопізнання через природу та тонких рефлексіях на її красу. Ці якості визначають “дух нації”, або українську ментальність.

3. Громадянські цінності – ґрунтуються на рівності всіх людей перед законом і знаходять своє втілення в спільнотах, заснованих на принципах демократії. Відображаючи прагнення особистості до соціальної гармонії, громадянські цінності містяться в конституціях та законодавстві цивілізованих країн, знаходять своє втілення в художньо-публіцистичних творах, політичних традиціях, соціальних проектах тощо. Йдеться про *непорушні права і свободи людини, її обов'язки перед іншими людьми та державою, громадську активність, повагу до законів і т.ін.*

Згадані цінності відбиваються також в усвідомленні особистістю своєї належності до держави або соціального стану, готовності сумлінно працювати для розквіту Батьківщини, захищати її, жертвуючи власним життям. До громадянських

інтегровані такі групи цінностей, як класові, станові, професійні, корпоративні, політичні тощо.

4. Сімейні цінності – втілюють духовні засади існування родоводу як мікросоціуму, первісного осередку суспільства. Джерелом їх формування і розвитку є протиріччя між біологічним інстинктом продовження та збереження роду і завданнями, що ставить перед сім'єю суспільство: виховання гідних громадян своєї держави, збереження генофонду нації тощо. Серед основних цінностей, що входять до цього ряду, можна назвати такі: *сімейна любов, злагода, подружжя вірність, піклування про дітей та інших членів родини, рівноправ'я старших і молодших, зберігання пам'яті предків*. Сімейні цінності вбирають у себе загальнолюдські, національні та громадянські цінності, трансформуючи їх у неповторний світ родини.

5. Цінності особистого життя – мають значення передусім для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль взаємовідносин з іншими людьми. На їх формування і розвиток впливає єдність і боротьба двох протилежних начал в людині – біологічного та соціального, протиріччя між потребами індивіда і суспільними інтересами. В цю групу цінностей входять: *життя як цінність і самоцінність, свобода вибору, індивідуальність, самосвідомість, власна гідність, творчість, особисте щастя як прояв внутрішньої гармонії*. Проявляються цінності особистого життя людини як у визначенні власної життєвої стратегії, так і у виборі шляхів її реалізації.

Сформована ієрархія духовних цінностей не дозволяє особистості розчинитися в емпіричному бутті, дає їй можливість усвідомити, що є загальнозначущим, а що марнотратним. Щоб не втратити професійну гідність і власну честь, вчитель, який місяцями не отримує заробітної платні, відмовляється від хабаря. Ризикуючи життям, виносить з полум'я дитину випадковий прохожий. Ісус Христос прийняв мученицьку смерть заради

спокутування людських гріхів. Ці приклади розкривають головний сенс буття людини – готовність до самопожертви в ім'я вищих цінностей, і від цього залежить духовний прогрес суспільства.

Разом з тим, кожна із груп цінностей має свою “верхівку” – ідеал, який визначає її якісний зміст і неповторність. Йдеться саме про загальнолюдський, релігійний (християнський), національний ідеали, а також – ідеал громадянський та ідеал особистого життя. Ідеал як взірець, норма й найвища мета самовдосконалення надає діям людини конкретну спрямованість і соціальну значимість. Важлива риса цього духовного феномену полягає в орієнтації особистості на ті цінності, які ще не реалізовані в житті сучасного суспільства. Швейцарський психолог К.Г. Юнг доречно зазначає, що ідеал – “це такий стан, до якого треба прагнути, тобто він повністю не досяжний, володіє певним ступенем абстрактності”.¹¹ Але ідеальне в ідеалі повинно передбачати конкретне, в силу своєї конкретності ідеал не залишає людину байдужою, спонукає її до активних дій.

Саме ідеал вирішує протиріччя між індивідуальними й суспільними інтересами через формування майбутнього стану, де всі вони урівноважуються. Гармонія – характерна особливість ідеалу. Але науково обґрунтований підхід до цього феномену передбачає проведення чіткого розмежування між ідеалами та інтересами, між бажаним і дійсним, можливим. Як попереджує Дж.Сорос, “...запропоновані ідеали та цінності вимагають ефективного механізму їх реалізації. Інакше – вони стають

---

¹¹ Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – М.: Прогресс; Универсум, 1994. – С. 121.

хибними”.¹² Орієнтація тільки на ідеал, на майбутнє може призвести до спотворення дійсності, коли реальний стан об’єктивного розвитку “підганяється” під задану уявну модель. Тобто виникає загроза ігнорування реальних протиріч, небажаних наслідків власних дій.

Прикладів цього в новітній історії України більш ніж достатньо. Чого, зокрема, варті утопічна ідея побудови ідеального суспільства – комунізму за двадцять років або горбачовська “перебудова”, яка логічно завершилася розпадом радянської імперії та крахом директивної економіки. Вже на початку 90-х років ХХ століття, в умовах національно-демократичної ейфорії, розпочалося масове і безкарне розкрадання національного багатства України. Це призвело до спотворення національних ідеалів, руйнації духовного життя українського суспільства.

Отже, ставлення людини до ідеалу не є рівнозначним. Можемо виділити два головних варіанта його особистісного сприйняття. Традиційним є спрощений шлях, пов’язаний з імперативним впливом ідеалу, тобто з прямим наслідуванням чомусь заданому. “Людина, – стверджував М. Бердяєв, – влаштована так, що вона може жити або вірою в Бога, або вірою в ідеали і куміри”.¹³ В атеїстичному радянському суспільстві об’єктом масового поклоніння став іконописний образ В. Леніна, внаслідок культу особи при житті був канонізований Й. Сталін. Кращі риси “радянської людини” втілювалися в образи П. Корчагіна, О. Маресьєва, В. Чапаєва тощо.

---

¹² Сорос Дж. Утвердження демократії / Пер. з англ. О.Коваленка. – К.: Основи, 1994. – С. 62.

¹³ Бердяєв Н.А. Духовное состояние современного мира // Новый мир. – 1990. – № 1. – С. 201.

В той же час “подвійні стандарти” моралі укорінилися в життя всіх прошарків радянського суспільства. Про це з гіркотою наголошували митці, соціологи та педагоги. Намагання змінити духовні орієнтири соціального розвитку стало всезагальним, а це привело до появи нового укладу життя мільйонів людей. І сьогодні формування нових ідеалів української нації потребує інших механізмів. Єдино вірною передбачається протилежна ситуація – від заданості ідеалу до його спільного пошуку, знайдення, що може здійснитися лише через самовдосконалення особистості. Відмічаючи спонукальну силу ідеалу як головної цінності, Г. Гегель підкреслював: “У той же час, коли інтелект намагається охопити світ, як він є, воля, навпаки, намагається того, щоб зробити світ тим, чим він повинен бути”.¹⁴

Пошуки, визначення істинних ідеалів та прагнення до їх реалізації завжди визначали сенс людського буття. Тому для наступності їх формування нагальною проблемою постає визначення виховного ідеалу як найвищої духовної цінності і мети виховання. За міркуванням Г. Ващенко, “виховним ідеалом треба визначати лише той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу”.¹⁵ Отже, якщо істинна суть справжнього виховання полягає у формуванні досконалої людини, то виховний ідеал передбачає виведення особистості, яка розвивається по висхідній, піднесення її до культурного стану людства.

---

¹⁴ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – М.: Политиздат, 1997. – Т. 3. – С. 338.

¹⁵ Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників, учителів і українських родин (2 видання). – Брюсель-Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен, 1976. – С. 112.

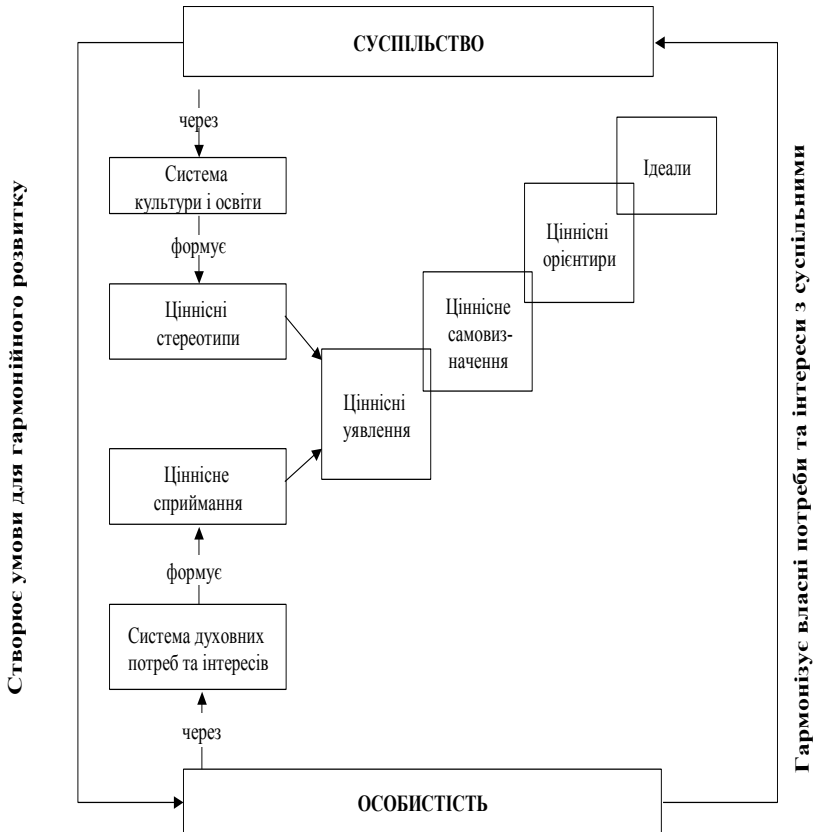
Зміни в духовному житті українського суспільства позначилися і на змісті пануючих в ньому уявлень про досконалу людину – взірець виховання. Найбільш концентрованого вигляду такі уявлення набули в книзі І. Зязюна та Г. Сагач “Краса педагогічної дії”, де, зокрема, говориться: “Ідеал українського національного виховання – це гармонійно і всебічно розвинута особа українця з інтелектуально-творчими, духовно-моральними й естетичними якостями, патріотичними почуттями та працьовитістю”.¹⁶ В персоніфікованій формі виховний ідеал уособлює ціннісні орієнтири кожної особистості.

З одного боку, ідеали формуються у напрямку “суспільство-особистість”, де на індивідуально психологічний фон особистості накладається певна інформація у вигляді пануючих в суспільстві ціннісних стереотипів. З іншого, людина активно закріплює в своїх психологічних механізмах тільки те, що вписується у систему її ціннісних уявлень, що є для неї мотиваційно привабливим. Проілюструємо цей процес графічно.

---

¹⁶ Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів. – К.: Українсько-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – С. 21.

Механізм формування цінностей особистості

Цінності особистості носять двосторонній характер: вони і соціальні, і індивідуальні. Як бачимо на рисунку, їх соціальними передумовами виступають існуючі в суспільстві ціннісні стереотипи, які сформовані через систему культури та освіти і “задають” особистості об’єктивні виміри існування. Цінності формуються, виходячи з інтересів і задач суспільства, корегуються і спрямовуються ним, є проекцією його духовного

життя. Індивідуальність проявляється в залежності ціннісного сприймання особистості, яке формується на основі її власної системи духовних потреб та інтересів, залежить від її специфічних особливостей, життєвого досвіду тощо.

Із цієї взаємодії народжуються ціннісні уявлення особистості, що актуалізують раніше сприйняту інформацію. В цьому процесі об'єктивно виникає розбіжність між її самооцінкою та зовнішніми оцінками, подолання якої завжди активізує мотиви самоствердження і самореалізації, формування ціннісних орієнтацій. Останні ми розглядаємо як вибірккову, відносно стійку спрямованість духовних потреб та інтересів особистості, зорієнтовану на певний ідеал. Така спрямованість дає людині можливість чітко визначити своє місце в житті, ні за яких обставин не стати заручником первісних потреб.

Різнополярні тенденції розвитку українського суспільства на зламі століть значно ускладнюють цей шлях. З метою його консолідації навколо ціннісних абсолютів та національних ідеалів пропонуються такі стратегічні напрямки духовного поступу:¹⁷

- відродження та укорінення національних ідеалів на основі духовних надбань всього людства;
- формування нових цінностей життя і культури, які збагачують духовний потенціал нації та кожного українця і певною мірою увійдуть до структури світової ціннісної системи;
- поступове витіснення ціннісної світоглядної орієнтації, яка не відповідає вимогам суспільного прогресу.

---

¹⁷ Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М.Доній (голова), Г.М.Несен (заст.гол.), Л.В.Сохань, І.Г.Єрмаков (керівники авт.колект.) та ін. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 89.

Успіх реалізації цих стратегічних напрямків залежить, передусім, від політичної волі керівництва нашої держави.

Сергей ФАРИНА

г. Київ

**Духовные ценности как доминанта поведения личности в
кризисных условиях**

Резюме

На основе анализа результатов социологических исследований сделан вывод, что разнополярные тенденции развития украинского общества на стыке столетий значительно усложняют решение воспитательных задач. Вместе с тем, только высокодуховная личность в силах гармонизировать собственные потребности и общественные интересы. С этих позиций рассмотрена система ценностей, сложившаяся в обществе, ее структурно-иерархическое построение, проанализированы источники формирования и закономерности развития такого духовного феномена, как воспитательный идеал. Исследуются пути возрождения национальных идеалов и формирования новых ценностей жизни и культуры, обогащающих духовный потенциал нации и каждого украинца.

Sergey FARINA

Spiritual Values as the Behavioral Dominant of a Person in a Critical Situation

Summary

On the basis of the sociological researches the author came to the conclusion that difficulties in the Ukrainian social development after 1991 makes upbringing more difficult.

Only a moral person can harmonize his own demands with public interests. From this view the article revises the system of values of the Ukrainian society. The publication also analyses the elements of the ideal of an educator, as a spiritual phenomenon.

The article gives recommendations how to stimulate national identity and how to form new values in order to enrich the spiritual potential of the whole nation and every Ukrainian.